
Феномен фінансової цивілізації

Олег
Білий

ГОРИЗОНТИ КРИЗИ ТА ЕКОНОМІЧНІ СТРАТЕГІЇ

Існує думка, згідно з якою фінансово-економічна криза вибухнула несподівано. Економісти називають кілька причин, серед яких радикальне піднесення ролі фінансового капіталу в сучасному світі, ролі посередницьких структур — всіляких інвестиційних кампаній, приватних пенсійних фондів, трастів і холдингів, зростання кількості фінансово-спекулятивних об'єктів і звуження реального сектора, але, поряд із тим, і помилкові рішення колишніх керівників Федеральної резервної системи США. З цього часто-густо роблять висновок про родові вади капіталізму.

Але запитаймо, чи може бути криза спричинена згаданими явищами? Чи може спосіб господарювання, який зветься капіталізмом, неминуче породжувати кризові явища, ставити під загрозу стабільність цивілізаційного поступу? Чи є *homo oeconomicus* капіталізму домінуючим типом європейської цивілізації? Макс Вебер говорив про зв'язок капіталізму із протестантською етикою. А Йозеф Шумпетер, наприклад, вважав, що становлення, виживання й розквіт капіталістичної системи господарювання були б неможливі без специфічного антропологічного типу ділка, що спирається у своїх професійних діях на етику відповідальності.

У чистому вигляді *homo oeconomicus* існує тільки як психопатологія. Натомість переважна кількість

економічних дієвців сьогодення має систему координат, яка пов'язана переважно з такими поняттями, як воля до влади, гедонізм, гра тощо. Отже розмова про фінансову кризу поза загальним культурним контекстом — це рух у межах замкненого кола. Насамперед слід вести мову про кризу ідентичності і роль держав, насамперед національних.

Беручи до уваги ту обставину, що індустріальний ліберальний капіталізм не переймається мирним економічним поступом, а несе в собі приховану агресію, кризи неминуче супроводжували його розвиток. Ось чому розбудова економічних відносин, систем безпеки у ХХ столітті структурується через жорстко контрольовану національною державою політику ідентичності, як відповідь на такі виявлення глобалізації, як перманентна криза постверсальської Німеччини або Велика депресія у США.

Родней Брюс Гол констатує планетарне піднесення національних держав не лише у Європі або США, а й так само в Азії і Латинській Америці. Він визначає це піднесення як «соціетальну реакцію» на глобальну депресію, що стала кульмінаційним моментом індустріальної революції. Повсюдно відбувається витіснення характерної для ХІХ століття держави *Laissez-faire* державою *Welfare*, що є реакцією на глобальні і внутрішні негаразди.

Інтегративні форми національної ідентичності були різними відповідями на глобалізацію лібералізму. Так у США Рузвельт політично стимулює процеси перебудови економіки за кейнсіанськими моделями протидії економічним циклам. Приблизно ті самі моделі застосовуються у Великій Британії. Німеччина здійснює мобілізацію ресурсів за допомоги ідеології націонал-соціалізму, Італія — фашизму. Японія всіляко використовує культ містичного імперіалізму.

Таким чином, через адміністративне втручання різних інститутів нації-держави забезпечувалися позитивні зрушення в економіках. У майбутньому адміністративний ресурс нації-держави значно розширить можливості міжнародної кооперації і сприятиме створенню міждержавної політичної мережі. Результат Другої світової війни, а саме поразка нацистської Німеччини показала ефективність англо-американського способу застосування принципів колективної ідентичності. У своїх мемуарах Освальд Шпеер — провідний гітлерівський архітектор, а згодом і міністр озброєнь — визнавав, що Америка й Англія домоглися значно більших результатів у консолідації ресурсів задля перемоги, ніж Німеччина, де діяли клієнтальні схеми співіснування гауляйтерів (нацистських губернаторів) і промисловців. Саме ці схеми завадили у 1942—1943 роках виконати воєнне держзамовлення.

Загалом піднесення авторитарних режимів упродовж першої третини ХХ століття, світова війна довели, що у період економічної депресії державний протекціонізм і примус до ідентичності ведуть лише до поглиблення конфліктів, а людська ціна виходу із кризи виявляється надто високою.

Економічні кризи зазвичай є однією з маніфестацій більш серйозної кризи, яка зумовила перебіг багатьох подій ХХ століття. Нею було позначено довготривалий процес, який дістав вираження і в такому явищі, як критика культури. Спершу Ніцше, згодом Шпенглер почали говорити про занепад, а згодом цілковите знецінення цивілізаційних цінностей. Кожен із них при цьому плекав альтернативу, вбачаючи у стані невизначеності, що супроводжується втратою віри, контури нового культурно-історичного горизонту. Пафос «переходу» (що, власне і означає слово «криза» у перекладі з грецької), притаманний таким Ніцшевим творам, як «Людське, надто людське» і «Воля до влади» (розділ «Європейський нігілізм»), став ритуально-обов'язковим для багатьох його послідовників. Уся французька філософська лівиця у той чи інший спосіб відмовилася від Марксової критики економіки на користь Ніцшевої критики культури. І Фуко, і Бодриар, і Касторіадис зафіксували занурення суспільства у веремію імітаційних процедур, так званих симулякрів. Ідеться про переведення соціального діалогу у стан, коли його учасники будують свою поведінку на підставі фундаментальної недовіри, проте публічно завжди демонструють відданість етичним нормам, ідеалам, цінностям. Одним із найяскравіших увиразнень симулякрів є політичний дискурс сьогодення. Зокрема, йдеться про дискусії довкола представницької демократії.

Ми є свідками, наприклад, того, як демократичні свободи внаслідок своєї очевидної привабливості нерідко перетворюються на предмет всіляких політичних спекуляцій, на зброю соціальних демагогів. Це — один із численних ризиків, які містить у собі представницька демократія, що її найвищим уособленням є парламентаризм. За умов недорозвиненості інститутів громад у посткомуністичних суспільствах (до яких, безумовно, належить і Україна), браку справжньої колективної автономії мандат громадської довіри опиняється у небезпеці. Дуже часто важливі політичні й економічні рішення, що ними визначається доля людей на багато років уперед, ухвалюються кулуарно і не є балансом публічно висловлених думок. Дедалі більше пленарні засідання, пленум втрачають своє первинне значення, перетворюються лише на PR декорацію. Профільні комітети і комісії стають заручниками політичних інтриг, а нерідко прямого або опосередкованого підкупу депутатів, таємних домовленостей. Отже, профанується сама ідея народного представництва. В такий спосіб парламентаризм і його обов'язкові притаманності, такі як свобода преси, депутатський імунітет, втрачають сенс, радикально підривається довіра до парламенту як інституту, знецінюється його статус. Делегітимація державних інститутів через знецінення їхніх родових ознак створює передумови для кризи усєї інституційної системи держави.

З іншого боку, парадоксальним чином імітаційний ритуал утримує систему від остаточного розпаду. Зазвичай інституційні кризи супроводжу-

ються соціально-політичною міфотворчістю. Нині дуже популярними є кілька соціально-політичних міфів. До них належить, скажімо, міф про так званих професіоналів-менеджерів, які здатні, мовляв, вивести країну із кризи за допомоги «чистих», ґрунтованих на об'єктивних рецептах технологій. Тим часом будь-яка економічна модель не може реалізуватися без стратегії ідентичності, поза соціумом і з виведенням за дужки політичної дії. Кожна економічна ефективність має свою ціну. Якщо за точку відліку брати лише ВВП, то режим Гітлера був економічно ефективним. Але чи міг він бути ефективним без застосування рабської праці поневолених народів або без захоплених у процесі агресії природних ресурсів окупованих країн. У 1938 році Гітлер зізнався, що тільки війна може врятувати країну від того, що нині передається словом «дефолт», адже зовнішній борг Німеччини становив 38 мільярдів райхсмарок, астрономічна на той час сума. Ціною ефективності гітлерівського режиму були мільйони людських життів. Водночас Німеччина демонструвала найбільше зростання ВВП серед європейських країн.

Лауреат Нобелівської премії у галузі економіки Джозеф Штігліц взагалі вважає, що зростання ВВП не може бути базовим показником економічного прогресу. У праці «Глобалізація та її негаразди» він піддає критиці глобальну економічну політику МВФ, СОТ і Світового Банку, стверджуючи, що саме така політика спровокувала Східноазійську і Аргентинську фінансово-економічні кризи. Штігліц переконаний, що у своїй діяльності МВФ зорієнтований на хибні економічні теорії, він захищає спеціальні корпоративні інтереси, фонду бракує прозорості й підконтрольності суспільству, а вільний ринок, неокласичний або неоліберальний — це лише евфемізми для руйнівної економіки *à la laissez-faire* кінця XIX століття. Ідеологія цієї економіки базується на вірі, згідно з якою низька зарплатня розв'язує проблеми безробіття, а зростання й добробут охоплюють усі сегменти суспільства. Зокрема, Штігліц показав, що невидима рука ринку найбільш недосконало працює там, де недосконалою є інформація, а ринки є неповними — тобто у розвинених країнах. Колишній провідний економіст Світового банку певен: поза рівним доступом до інформації між роботодавцем і найманим робітником, позичальником і боржником, підприємством і споживачем так званий вільний ринок не може діяти ефективно. Під критичним прицілом опиняються фіскальна жорсткість, лібералізація торгівлі і лібералізація ринків капіталів, вимоги приватизації державних активів із боку МВФ. Упровадження шокової терапії без створення інституцій, які б захищали місцеву торгівлю і населення в цілому, стратегія, яка зневажає локальні політичні і економічні обставини, приватизації землі без земельної реформи чи сильної політики економічного змагання — усе це спричиняє появу «приятелістського» капіталізму, великого бізнесу, керованого організованою злочинністю, і феодальної соціальної структури без середнього класу.

Аналіз Штігліца зайвий раз дає підстави констатувати — без урахування соціального, політичного і цивілізаційного контекстів, без постійного критичного переосмислення теорій і практики господарювання, апологетичне впровадження різних економічних стратегій створює великі небезпеки для сучасного світоустрою. І саме той факт, що критика міжнародних фінансових інституцій лунає із вуст одного з колишніх впливових чільників Світового банку, додатково зумовлює необхідність повернутися до проблематики, яка, здавалось би, у процесі тріумфальної ходи лібералізму відійшла у царину історично-академічного інтересу. Ідеться про філософію економіки. З цього погляду круглий стіл, який було проведено ще у 2008 році, незадовго до стрімкого розгортання світової фінансово-економічної кризи, набуває нині незаперечної актуальності. Адже серед сюжетів, які лягли в основу львівської дискусії, були й пов'язані з етикою господарювання, функціонуванням символів, принципами соціальної комунікації, а також із тим, що можна назвати онтологією грошового універсуму.

Олег Білий — доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу філософії культури, етики та естетики Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди Національної академії наук України. Сфера наукових інтересів — філософія культури, політична філософія.
